

Ruptures, persistències, reinencions

El polític i intel·lectual Joan de Garganta (Olot, 1903 - Medellín, 1973), l'artista Esteve Francès (Portbou, 1913 - Barcelona, 1976) i l'escultor Joaquim Vicens Gironella (Agullana, 1911 - Tolosa de Llenguadoc, 1997), des d'actituds vitals i posicions ideològiques molt diferents, van fer de l'exili una oportunitat per desplegar les seves potencialitats en el terreny del pensament i la creativitat.

Text > **NARCÍS SELLES RIGAT**, historiador de l'art

A vegades quan es parla de l'exili republicà no es para prou esment en l'extrema diversitat humana i d'experiències de vida que aplegava. S'ha dit que hi va haver tants exilis com exiliats, uns mots per subratllar les especificitats i els nombrosos aspectes diferencials (sigui en el pla personal, sigui en el de les circumstàncies envoltants) que caracteritzaven els centenars de milers d'individus que constituïen la multitud desplaçada. I també les maneres particulars com van viure (els qui no van perir, és clar) una tal situació.

Aquest article acara els casos de tres persones que, malgrat la seva vinculació amb el camp artístic, tenien poques coses en comú. Totes elles havien nascut a les comarques de Girona, però el seu origen i pertinença socials, la seva formació i activitat professional, el projecte polític amb què s'identificaven, el seu entorn relacional o la rellevància pública que tenien eren ben diferents. Unes diferències que també condicionaren el seu assentament en la nova societat, el qual esdevingué definitiu en uns casos (Garganta a Medellín i Vicens a Tolosa de Llenguadoc) i canviant en el de Francès, que després d'estades a França, l'Argentina i Mèxic es va acabar instal·lant a Nova York, on va viure una colla d'anys, per retornar finalment al país natal.

>> *Composició surrealista (1940) d'Esteve Francès. Exreta del catàleg dedicat a l'artista (1997) per la Fundació Eugenio Granell.*

Qui era qui?

Joan de Garganta provenia d'una nissaga de grans propietaris rurals de la Garrotxa vinculats al carlisme; el seu pare, erudit i poeta, havia estat mentor de prohoms del noucentisme local. Va cursar estudis de dret i filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona. Pel que fa a Esteve Francès, procedia d'una família de classe mitjana; era fill del cap de duanes de Portbou

i net del cap de correus. Va estudiar dret i es va formar artísticament a l'Escola Llotja. A la capital catalana es relacionà amb l'avantguarda local i, junt amb la pintora Remedios Varo, nascuda a Anglès, connectà amb membres del nucli parisenc d'André Breton. Per la seva banda, Joaquim Vicens va començar magisteri, però va acabar seguint els passos del pare, artesà del suro.

>> L'ogre amorós, sense data, de Joaquim Vicens Gironella. (Font: MUSEU DEL SURO DE PALAFRUGELL).

Per a Esteve Francès l'exili no va suposar un trencament de la seva pràctica artística, sinó una ampliació d'horitzons

La vocació política de Garganta va portar-lo a ser un dels caps del moviment republicà a Olot. Dirigent destacat d'ACR, era un home de profundes conviccions catòliques. En el pla ideològic, la seva contrafigura podria representar-la Francès, afí al bloc anarcotrotskista i vinculat al corrent surrealista, bona part dels membres del qual celebraven la violència iconoclasta com una mena de manifestació de l'inconscient reprimat de les masses que s'allibera-

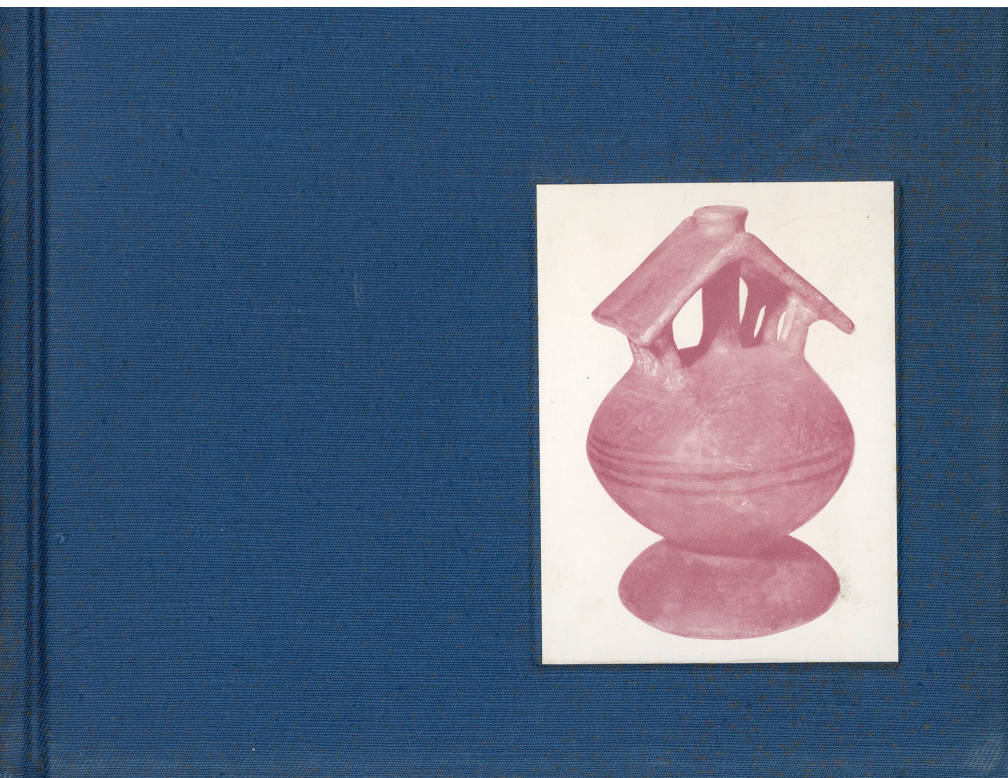
va i obria les portes a la utopia. Quant a Vicens, membre del PSUC, va ser un dels homes forts del Comitè de Milícies Antifeixistes d'Agullana i encapçalà la Comissió de Defensa del Consell Municipal. Curiosament, l'obra escultòrica que va produir a l'exili incorporava temes de la mitologia cristiana.

En aquestes persones trobem representades les dues grans línies estratègiques del front republicà davant el conflicte bèl·lic. Per un costat, la que postulava convertir la guerra en un procés revolucionari que atorgués el poder a les classes treballadores, que era l'opció defensada per Francès. I per l'altre, la que advocava per una unitat interclassista per guanyar la guerra a les forces faccioses i reinstaurar la legalitat republicana, que era la posició adoptada per Garganta. Vicens, en canvi, tot i situar-se en aquesta orientació, aspirava a un futur socialista.

La vivència de l'exili

Els efectes de l'exili també van repercutir molt diferentment en aquestes persones. El primer que va deixar el país fou Francès, pocs mesos després d'incorporar-se a l'exèrcit de la República. Les causes del seu abandó no són clares i possiblement s'hi barrejaven qüestions personals i motius polítics derivats del domini creixent de l'estalinisme en el bàndol republicà. Va partir a París, on es retrobà amb la seva amiga i amant Remedios Varo. Allí es va integrar al grup d'André Breton i es va relacionar amb personalitats de la talla de Paul Éluard, Roberto Matta o Georges Bataille. De manera que l'exili no va suposar un trencament de la seva pràctica artística, sinó una ampliació d'horitzons, no només pel fet de formar part de l'avantguarda internacional i participar en les seves activitats, sinó també perquè va ser en aquella situació quan va fer les principals contribucions en el camp pictòric. El seu desplaçament als Estats Units va convertir-lo en un autor pont entre el surrealisme europeu i el naixent expressionisme abstracte americà. Entre els seus deixebles, cal esmentar Robert Motherwell. Posteriorment, Francès es convertiria en un dels escenògrafs i figurinistes més reconeguts del país, el Museum of Modern Art (MoMA) de Nova York exposà les seves realitzacions. Després de Miró i Dalí és l'artista surrealista d'origen català amb una major projecció global.

La rellevància política de Joan de Garganta va propiciar que comptés amb l'ajut del Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (SERE) a l'hora d'emprendre el camí de l'exili a Colòmbia. Després de treballar-hi de professor en diversos centres, es va instal·lar a Medellín, on es va incorporar a la universitat per impartir història de l'art i la cultura. Va col·laborar a la premsa, la ràdio i la televisió del país i va ser un membre destacat de la col·lectivitat catalana. En el seu cas, sí que va haver-hi una ruptura amb la trajectòria anterior, centrada en la política institucional (havia estat alcalde i regidor d'Olot i director general dels Serveis Correccionals de la Generalitat de Catalunya), tot i que ja havia tingut certa experiència en la docència i el treball intel·lectual, sigui a la Càtedra d'humanitats de l'Escola Superior de Paisatge, sigui com a articulista i his-

>> Portada del llibre de Joan de Garganta *Artes plásticas en Colombia* (1959).
(Font: SERVEI D'IMATGES DE L'ARXIU COMARCAL DE LA GARROTXA - ACGAX)

toriador. D'ell és una monografia dedicada a Josep Berga i Boix, que constitueix una notable aportació a la llavors encara incipient història de l'art a les terres de Girona. A l'exili, publicà assajos sobre figures de les lletres hispano-americanes. O el llibre *Artes plásticas en Colombia* (1959), que segons Carlos Arturo Fernández, exdegà de la Facultad de Artes de la Universidad de Antioquia (on també treballà Garganta), va suposar un dels primers esforços per desenvolupar de manera més o menys sistemàtica una història de l'art al país sud-americà. Al seu entendre, Garganta va representar una posició avançada, perquè no homologava l'art colombià amb l'europeu, sinó que reconeixia «l'espectacle impressionant de la irrupció de tots els pobles del món en l'escenari de la cultura actual».

Qui va patir més dificultats durant i després de la guerra va ser Vicens, una persona de classe treballadora, autodidacta i amb inquietuds culturals. Havia col·laborat a *L'Empordà Federal* i escrivia teatre, poesia i novel·la. Durant la guerra, va ser regidor al seu poble i va dirigir diverses publicacions al front i a l'exili. Arran de l'ensulsiada va passar a França, on fou internat durant un any al camp de concentra-

ció de Bram. Després es va instal·lar a Tolosa, on treballà en una empresa de taps de suro. Ben aviat va afegir a la seva afició de grafoman el treball creatiu amb l'escorça de l'alzina surera, més com una manifestació vital arrelada a la realitat quotidiana que com una pràctica amb pretensió artística. El suro era, també, l'element que li lligava Agullana i la ciutat occitana, la terra natal i la d'acollida, el passat i el present i, per tant, prenia, per a ell, el valor d'un símbol. Les seves obres, al marge dels corrents estètics de l'època, tenen un caràcter tosc i primitiu, amb moltes referències al món medieval, alhora que suggereixen una condició estantissa i fràgil. El seu fer potser no hauria transcendit si no hagués estat que l'artista Jean Dubuffet en va veure les obres i va quedar-ne corprès, ja que s'ajustaven a la idea d'art brut que llavors estava elaborant i que volia representar un corrent d'alteritat en relació amb l'art instituït. Feia poc que s'havia acabat la Segona Guerra Mundial i el context postbèl·lic propiciava una mirada introspectiva i un qüestionament de valors (ètics i estètics) davant un món en runes. Dubuffet va incorporar obres de Vicens a l'anomenat Foyer de l'Art Brut, instal·lat en el soterrani de

La figura de Joan de Garganta va començar a ser reivindicada pel moviment democràtic d'Olot a finals del franquisme

la galeria René Drouin de París. L'any 1948 va presentar-lo en una exposició personal a la capital francesa i posteriorment participà en altres mostres. Actualment, la seva obra forma part de diverses col·leccions, com la d'art brut que hi ha a Lausana.

Els tres autors en l'àmbit gironí

La figura de Joan de Garganta va començar a ser reivindicada pel moviment democràtic d'Olot a finals del franquisme, especialment per l'historiador Jordi Pujiula. Més tard, els records de familiars, iniciatives commemoratives i publicacions varies, així com la labor d'Antoni Mayans i de l'Arxiu Històric de la Garrotxa, han rescatat aspectes de la seva memòria, per bé que encara presenta molts buits, sobretot de l'etapa de l'exili.

La recuperació d'Esteve Francès ha estat bàsicament a càrrec d'estudiosos de l'art d'arreu, que han subratllat la seva valuosa aportació al surrealisme i a l'escenografia. Però quan va morir a Barcelona, el ressò públic fou escàs. Rafael Santos Torroella, Joan-Josep Tharrats o Alícia Viñas han estat els estudiosos gironins que més s'han interessat per l'artista. Però la principal aproximació a Francès s'ha fet des de la Fundación Eugenio Granell, de Santiago de Compostel·la, que l'any 1996 li va dedicar una gran exposició i un magnífic catàleg a cura de Josefina Alix i Lucía García de Carpi.

Joaquim Vicens ha estat qui ha tingut menys valedors entre nosaltres, malgrat que en els darrers anys de la seva vida va fer algunes exposicions a les comarques de Girona. La historiadora de Madrid Violeta Izquierdo ha estat qui l'ha estudiat amb més detall. El Museu del Suro de Palafrugell, que fa uns anys li va dedicar una exposició, conserva escultures seves. I al centre dedicat a l'exili cultural que hi ha a Agullana, vinculat al MUME, també s'hi mostra un suggeridor gravat de l'artista.